

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94 (477)

Гомотюк О.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО, ІСТОРИЧНА НАУКА ТА ЗАВДАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

На підставі дослідження творів Т. Шевченка визначено роль поета у формуванні завдань національно-державного відродження України в контексті аналізу здобутків української гуманітарної науки того часу. Актуалізовано його роль у відновленні перерваного ланцюга історичної пам'яті, утвердженні української народності, окресленні історичного шляху розвитку для українців.

Ключові слова: Українська держава, історія України, Тарас Шевченко, нація.

Перефразовуючи слова Івана Франка про те, що кожне покоління переси-пає хramину науки по-своєму, зазначу: кожне покоління розуміє, осмислює, оцінює знакові постаті свого народу з позицій власного сьогодення, з потреби визначення векторів руху в майбутнє, з метою зрозуміти власну ідентичність. Велетні нації дають нащадкам довготермінові дороговкази, котрі в певні історичні моменти актуалізуються, читаються мовою сучасного покоління.

Ось уже півтора століття поспіль українці вивчають свого генія і Пророка, адже він багатогранний, очевидно, ще не до кінця пізнаний. Важливим є не так «кількісне» пошанування, бо у цьому аспекті зроблено чимало. Далеко важли-вішим є осмислення Поетових думок. «Велетенське явище нашої культури й новітньої історії нашого народу», – у свій час визнавав С. Маланюк [1, 15].

Безперечно, висота і значимість постагї змушують нас до осягання, до зростання, до напруження думок... Можливо, у цьому й закорінені велич і зага-дка цього Єдиного, унікального Поета, Пророка, Генія, який уособлює своїм буттям, своєю спадщиною Серце та Душу нації, її Місію, її Ідею. Недаремно ж лише його портрет був і є у кожній родині, лише «Кобзар» став другою після Євангелії книжкою в українській оселі.

Які ж події відбувалися в тогочасному гуманітарному просторі на теренах українських земель у Російській імперії? Як сприймали Т. Шевченка сучасники? Як ідеї тогочасних інтелектуалів у царині історичної науки кореспондувалися з його ідеями? Що свідчило про національно-державницьку складову творів Поета? Ці питання стали головними для нашої розвідки.

Метою статті є визначення національно-державницького складника творчості Т. Шевченка та здійснення порівняльного аналізу зі здобутками історичної науки XIX ст.

Нагадаємо, що на початку і в середині XIX ст. енциклопедичні видання тогочасної Європи не знали про Україну. Однак, хоч українську освіту як таку знищено, ім'я України стерто з життєвої книги, витискалося навіть з пам'яті народної, ми не можемо говорити про цілковите мовчання. Для українських інтелектуалів того часу актуальними були декілька завдань. Найперше, що вони мали зробити, – це відокремитися від прищеплених поглядів російської та польської еліти про минуле й сучасне українського народу. Інше важливе завдання – створення власної парадигми, яка відповідала б основним традиціям, тенденціям розвитку національного буття та здобула належний рівень у світовій інтелектуальній думці.

Звернемо увагу, що нова ідеологічна матриця міністра освіти Російської імперії – «православие, самодержавие, народность» аж ніяк не сприяла виконанню цих завдань, а ще більше звузила інтелектуальний простір українців, обмежуючи писання не тільки російською мовою, а й вибором тем, можливістю апелювати до народної творчості. Окремо український рух уже не розглядали, окреслювали тільки два напрями – польський та російський. Навіть вищий навчальний заклад у Києві, Університет св. Володимира, згідно із задумом міністра освіти С. Уварова, мав «виховати» у польського юнацтва «общий дух русского народа» [2].

Про Україну як таку ніхто вже, мабуть, і не мріяв. Письменники, які почали творити перед Т. Шевченком, як ось Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемовський та інші, писали в рамках встановленої ідеологічної конструкції. Т. Шевченко у «Передмові до нездійсненого видання «Кобзаря» зазначив, що «покойний Основ'яненко дуже добре приглядався на народ, та не прислухався до язика, бо може його не чув у колиці од матері, а Г(улак)-Артемовський хоть і чув, так забув, бо в пани постригся» [3, 296].

Іншою була позиція у Т. Шевченка. При цьому звернемо увагу на слова М. Костомарова, який наголошував, що «...речь малороссийская до того времени или служившая предметом насмешки и доставляющая интерес для пародий Котляревского и Артемовского-Гулака, или впадавшая в чопорную книжность под пером других писателей [...], у Шевченко приняла такое течение, которое, естественно, не отступает от усвоенного народом способа, но вместе с тем не чуждо современных идей образованного человека [...] у него то, чего, может быть, народ еще не говорил, но что он способен сказать [...]». Поэзия Шевченко

есть родная и законная дочь народной малорусской поэзии – поэзии песен, но сохраняет свою отдельность от последней и самобытность» [4, 199].

Варто підкреслити, що на першу половину XIX ст. глибоке знання української історії ще значною мірою перебувало у стані формування. Історичні студії І. Срезневського, М. Максимовича, М. Маркевича, М. Костомарова, П. Куліша та інших дослідників аналізували події минулого, знаходячи там повчальні уроки, почасти тримаючись на ідеї спільності української та російської історії, почасти вживаючи термін «український», хоча здебільшого була наявна ідентифікація української історії як «малоросійської», частково пов'язаної узами «державної» концепції російської історії у форматі викладання історії в російських університетах. І якщо загострити увагу на тому, що наукові здобутки репрезентували у середовищі наукової спільноти, зорганізованої чи у форму наукових товариств чи в академічну форму, то стає зрозумілою ситуація. Зокрема, М. Костомаров у «Автобіографії», згадуючи 1846-й як рік близького спілкування з Т. Шевченком, жвавого обговорення його рукописів, наголошував, що перед зарахуванням на посаду викладача російської історії був зобов'язаний прочитати пробну [за «офіційною» концепцією. – Авт.] лекцію перед університетською радою [5, 218].

Тому наукова думка шукала інші «вікна можливостей». Зокрема, однією з особливостей української історичної думки (і не лише української) є те, що її розвитку та поширенню сприяли провідні письменники, художники, композитори [6, 197]. А найбільший вплив на розвиток національно-державницьких заasad української історичної науки мав Т. Шевченко.

Послідовну зацікавленість історією Т. Шевченко виявляв, вочевидь із самого дитинства, читаючи київські патерики. А згодом спілкування з ерудованими петербуржцями відкривало перед ним нагоду ознайомитися з рукописними та друкованими історичними матеріалами, що зберігались у кращих приватних бібліотеках, насамперед Є. Гребінки, К. Брюллова. На думку шевченкознавців, Т. Шевченко на цю пору також знав праці українських, російських та польських істориків: «Історію Русів», «Историю Малой России» Д. Бантиш-Каменського, статтю «Барская конфедерация» І. Шульгіна (Т. XIII «Энциклопедического лексикона» Плюшара за 1838 р.), «Історію королівства польського» Є. Бандтке, можливо, і книги мемуарів В. Младанович «Автентичний опис уманської різанини», «Образ поляків і Польщі у XVIII ст.» Е. Рачинського, твори І. Срезневського та ін. [7, 197].

У 1843 р. Т. Шевченко приїхав в Україну із Петербурга. Тоді ж у Києві було створено Археографічну комісію (Тимчасову комісію для розбору давніх актів при Київському військовому, Подільському і Волинському генерал-губернаторі) – з метою довести «російськість» Південно-Західного краю опублікуванням архівних матеріалів та історичних пам'яток. До роботи у ній залучалися високоосвічені науковці, зокрема, такі відомі вчені й громадські діячі, як В. Домбровський, В. Іванішев, П. Куліш та ін. Вони визначали не лише наукову, а й національну суть Археографічної комісії, адже кожен своєю діяль-

ністю сприяв поступу української науки загалом [8, 84–85]. Саме тут відбулася зустріч Т. Шевченка з професором кафедри російської словесності М. Максимовичем, із П. Кулішем, який тоді викладав історію та географію у повітовому училищі на Подолі. Археографічна комісія за рекомендацією професора М. Максимовича доручила Т. Шевченку змалювати історичні пам'ятки Лівобережної України, зокрема Чернігівської та Полтавської губерній. Наприкінці листопада Т. Шевченко представив Археографічній комісії малюнки, що були сприйняті схвально. 10 грудня 1845 р. його офіційно зарахували співробітником Археографічної комісії як художника й етнографа [9].

Навесні 1846-го Т. Шевченко повернувся з Чернігівщини до Києва. Поознайомився з професором кафедри російської історії М. Костомаровим. Відбулася його зустріч з кирило-мефодіївцями М. Гулаком, М. Савичем, професором хімії С. Зеновичем, учителем історії Д. Пильчиковим (вихованець університету), студентами В. Білозерським, О. Марковичем, І. Посядою, О. Навроцьким, Г. Андрузьким. Упродовж 2–14 липня Тарас Григорович, належачи до Археографічної комісії, працював над розкопками могили Перепета біля Фастова. 21 вересня виїхав з Києва у відрядження, а повернувся сюди наприкінці жовтня. Саме в цей час звільнилася посада викладача малювання Університету Святого Володимира. 27 листопада 1846 р. Т. Шевченко подав попечителю Київського навчального округу О. Траскіну лист-прохання про призначення його вчителем малювання [10].

Кінець 1846 – початок 1847 р. стали періодом активного спілкування М. Костомарова і Т. Шевченка. Істориком М. Костомаров заявив себе у 40-х рр. XIX ст. працями «Перші війни малоросійських козаків з поляками» і «Русько-польські вельможі», в яких зроблено спробу обґрунтувати права українського народу на автономне життя. У 1847 р., будучи вже обраним ад'юнктом-професором кафедри російської історії Київського університету, вчений видав уривки лекцій книгою «Слов'янська історія», що стала легальним маніфестом кирило-мефодіївців [11, 126]. Саме з діяльністю Кирило-Мефодіївського товариства пов'язаний цей період у житті Т. Шевченка.

М. Костомаров був автором «Книги буття українського народу», в якій визначив «...федеративный строй как самое счастливое течение общественной жизни славянских наций». Майбутнє України дослідник убачав у тому, що вона буде «непідлеглою Річчі Посполитій» [12, 57]. Також М. Костомаров намагався вказати на специфічні риси українства, його демократизм – присутність в українській історії вільного козацтва, яке примножується, а це веде до того, що Україна «...не мала б [...] над собою ні царя, ні пана, опріч Бога єдиного, і дивлячись на Україну, так би зробилось і в Польщі, а там і у других слов'янських краях» [12, 50].

Серед кирило-мефодіївців був активним Т. Шевченко. Очевидно, він міг би зробити кар'єру на посаді художника Університету Святого Володимира. На жаль, не склалося, бо 3 березня 1847 р. студент університету О. Петров написав попечителю Київського навчального округу О. Траскіну донос про існування в

Києві таємного політичного товариства – «Кирило-Мефодіївського братства» [10].

5 квітня 1847 р. Т. Шевченка було заарештовано на переправі через Дніпро біля Києва і доставлено в будинок губернатора І. Фундукля. При обшуку в поета вилучили листи, альбом з віршами і рисунками, рукописну збірку «Три літа».

У листі О. Орлова від 9 червня 1847 р. до начальника 5-го округу корпусу жандармів О. Шнеля про діяльність Кирило-Мефодіївського товариства було з тривогою констатовано, що слов'янофільство у Києві та в Малоросії перетворюється в українофільство [13, 180]. Особливо відзначено, що у статтях і листах П. Куліша, М. Костомарова, Т. Шевченка негативно оцінено сучасне становище України, підкреслено поціновування у діячів сторінок гайдамаччини та їх сподівання, що дух свободи не втрачено. Тривогу викликали, зокрема, твори Т. Шевченка «Сон», «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам...», «Три душі» та інші «крайне дерзкого и возмутительного содержания» [13, 181].

Тому вирок Т. Шевченкові був найбільш жорстким і немилосердним порівняно з іншими учасниками Кирило-Мефодіївського братства. До прикладу, М. Костомарова після розгрому товариства в 1847 р. засуджено на рік ув'язнення в Петропавловській фортеці, а потім заслано до Саратова, де перебував на обов'язковій канцелярській службі до 1856 р. У 1859 р. на запрошення Петербурзького університету «зайняв» кафедру російської історії, посівши одне з центральних місць у розвитку українофільського петербурзького руху 60-х рр. XIX ст. Серед важливих публікацій вченого цього періоду були «Две русские народности» (1861), «Черты южнорусской истории» та інші, які збагачували українознавство науково обґрунтованими твердженнями про самостійність історичного курсу українського народу, його самобутній та окремішній шлях розвитку в світовій історії. Праця дослідника «Две русские народности» залишалася, за оцінкою М. Грушевського, Євангелією українського націоналізму [14, 84], започатковуючи студії над українською національною вдачею.

Варто підкреслити, що Т. Шевченко у «Щоденнику» (1857) розвинув думку про специфіку російського селянина, який має вроджену антипатію до природи. «Великороссийская деревня – это, как выразился Гоголь, наваленные кучи серых бревен с черными отверстиями вместо окон, вечная грязь, вечная зима! Нигде прутика зеленого не увидишь, а по сторонам непроходимые леса зеленеют... Непонятная антипатия к прелестям природы. В Малороссии совсем не то. Там деревня и даже город укрыли свои белые приветливые хаты и тени черешневых и вишневых садов. Там бедный неулыбающийся мужик окутал себя великолепною вечно улыбающеюся природою и поет свою унылую задушевную песню в надежде на лучшее существование» [15, 304].

За редакцією М. Костомарова впродовж 1863–1864 рр. видруковано 12 томів «Актів Южной и Западной России», в яких уперше опубліковано велику кількість джерельного матеріалу з українознавства. Опрацювання цього та іншого масиву джерелознавчого матеріалу чотирма мовами збагатило тодішнє

українознавство такими дослідженнями, як «Руїна» (1879–1880), «Мазепа» (1882), «Малороссийский гетман Зиновий Богдан Хмельницкий» (1857), «Гетманство Виговського», «Павел Полуботок» та ін. У монографії про Б. Хмельницького автор дав доволі позитивну оцінку гетьману, основною метою діяльності якого вважав об'єднати політику України з Росією, але «...близорукая, невежественная политика боярская [...] испортила плоды его десятилетней деятельности и на многие поколения отстрочила дело» [16]. Т. Шевченко позитивно оцінив цей твір у «Щоденнику» (1857): «...историческая литература сильно двинулась вперед в продолжение последнего десятилетия» [15, 306].

Тісно спілкувався Т. Шевченко і з П. Кулішем (1819–1897), який, також відбувши заслання за належність до Кирило-Мефодіївського товариства, повернувся до Петербурга, де разом із Т. Шевченком, М. Білозерським, М. Костомаровим організував журнал «Основа» (1861–1862), автори якого порушували актуальні питання історії українського народу. Цей часопис П. Куліш прагнув використати як трибуну для пропаганди української мови. У 1856 р. видруковано перший том «Записок Южной Руси» – своєрідної енциклопедії українознавства; наступного року оприлюднено другий том.

І. Франко зазначив, що в історії етнографії ім'я П. Куліша «...тривко записане його «Записками о Южной Руси» [17, 288]. М. Грушевський наголосив на новому підході до видання народної спадщини з нахилом до історичних джерел [18, 21]. Висновування провідних істориків цілком кореспондуються з Шевченковими замітками про працю П. Куліша. Так, у «Щоденнику» Кобзар зазначив: «Я эту книгу скоро наизусть буду читать. Она мне так живо, так волшебено напомнила мою бедную Украину, что я как будто с живыми беседую с ее слипыми лирниками и кобзарями. Прекраснейший благороднейший труд. Бриллиант в современной исторической литературе» [15, 298].

Суперечливо та дуже суб'єктивно оцінив П. Куліш політику Москви щодо України, обґрунтовуючи історичну неминучість спільного розвитку України та Росії і дещо негативно характеризуючи історію козаччини, гайдамацький рух. Упадок політичної самостійності України, на думку П. Куліша, був «...річчю зовсім природною, зрозумілою, навіть потрібною в интересах культуры й добра народных мас» [19, 73]. Єдино можливий шлях виходу з важкого становища вчений убачав у культурно-національному розвитку, не проповідуючи політичної незалежності України.

Цілком очевидним є факт, що Т. Шевченко цікавився тогочасною історичною літературою, був ознайомлений із знаковими творами, що характеризували українське буття, використовував історичні персонажі у поезії. Підкреслимо, що компаративний аналіз вузлових питань української історії у працях провідних науковців М. Максимовича, П. Куліша, М. Костомарова та Шевченкові поезії доводить: у поета була своя візія українського історичного процесу, яка випереджала тогочасну історіографію, декларуючи свободу і державну незалежність. Вихід «Кобзаря» (1840) мав великий вплив як на суспільно-політичне життя, так і на історичну науку, її ідейну спрямованість. У 1845 р. у комедії

«Сон» чи не вперше вжито конструкцію «Історія України». «Наїлись обоє, / Накралися; а що взяли / На той світ з собою? / Тяжко, тяжко мені стало, / Так мов я читаю / Історію України», – написав Т. Шевченко. («Обоє» – малося на увазі Петро I та Єкатеріна II) [20, 632].

Не маючи окремої праці з історії України, але висловлюючи міркування у щоденнику, передмові до «Кобзаря», листах, численних творах, великий Поет «очистив історію од всякої омані правдивим і високим духом народнім, і споминками старосвітськими перед розумними людьми вповажлив», – підкреслив П. Куліш [21, 267].

Велике діло – відродження державності, визволення духу – Т. Шевченко не мислив поза вивченням української історії. Історичну спрямованість особливо мають його твори «Гайдамаки», «Чернець», «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам...», «Сон», «Кавказ», «Тризна», «Розрита могила», «Великий льох», «Москалева криниця», «Плач Ярославни», Гамалія» та ін. Аналіз Шевченкової поезії переконує у тому, що його погляд на історичний процес був вільним від малоросійських нашарувань, великоросійських теорій Н. Карамзіна («Три ворони»), мав чітку державницьку спрямованість, визначаючи майбутнє України як назалежної держави [22, 655].

Увагою Т. Шевченка охоплено практично усі періоди української державності: від найдавніших часів – зародження державності у слов'ян, Київської Русі, Галицько-Волинської держави і найбільше – період козацької держави. Джерельною основою для аналізу подій слугували свідчення народної пам'яті, народні пісні, думи, балади та ін., що були важливими носіями історичної пам'яті, а з іншого боку – зразком довершеності української народної мови. Так працювали й М. Максимович, М. Костомаров, М. Драгоманов та ін. І якщо М. Максимович наголосив на одній з головних тем української історії – долі й значенні козацтва для України та українців, то і в поезії Т. Шевченка козацька держава займає чільне місце. При цьому особливо відзначено й об'єктивно оцінено українських гетьманів – П. Конашевича-Сагайдачного, Б. Хмельницького, П. Дорошенка, І. Мазепу, П. Полуботка та ін. Акцентовано на Гетьманщині, тобто на тому періодові української державності, коли ще існував полковосотенний адміністративний устрій.

Згадані славні битви Національної революції середини – другої половини XVII ст. – Жовті Води, Корсунь, Пилявці. Разом з тим слід підкреслити, що козацтво зовсім не ідеалізувалося, як це утратилося серед Шевченкових сучасників. Сторінки козацької історії радше служили тими легітимними сходами, що передбачають повстання нової України, образ якої набуде згодом таких політологічних конструкцій, як державність, незалежність. Практично у кожному творі згадана Україна у контексті визначення слави і звитяги, правди, волі, побудованої на демократичних засадах, розмірковуваннями «.. Чия правда, чия кривда / І чиї ми діти. / Наша дума, наша пісня / Не вмире, не загине... / От де люде, наша слава, / Слава України!» [23, 599].

У творах Т. Шевченка фігурують ватажки селянських повстань і гайдамацького руху: Т. Трясило, І. Гонта, І. Підкова, У. Кармалюк та ін. До прикладу, ґрунтовне володіння поетом історичними джерелами, сприйняття з усією чутливістю сторінок історії забезпечило відображення об'єктивного образу гайдамаків, що дало змогу шевченкознавцям зауважити й те, що «громадські погляди і оцінки Шевченка свідчать не тільки про його геніальну інтуїцію, а й про ясне розуміння, твердий напрям, повну зорієнтованість у шляхах історичного процесу» [24, 366]. Великий Кобзар гостро декларував: «Дурний шию підставляє / І не знає за що! / Та ще й Гонту зневажає / Ледаче ледащо! / Гайдамаки не воїни, – / Розбойники, воры. / Пятно в нашей истории...» [25, 676].

Завершилася славна козацька історія наступом царизму і зрадою провідників. «А чванитесь, що ми Польщу / Колись завалили!... / Правда ваша: Польща впала, / Та й нас роздавила!» [26, 676]. Боротьба українців у трикутнику – Польща, Туреччина, Росія – закінчилась ослабленням Польщі та її поділами. Більша частина українських земель увійшла до складу Російської імперії.

У комедії «Сон» (1844) чи не вперше об'єктивно оцінено дії Єкатеріни II та Петра I, що спричинили знищення козацтва та козацької держави. «Це той *первий*, що розпинав / Нашу Україну, / А *вторая* доконала / Вдову сиротину. / Кати! кати! людоді! ...» [20, 633]. Кобзар чітко визначив значення українського козацтва для російської історії: використання демографічного потенціалу Гетьманщини, участь у численних військових походах, будівництво каналів тощо. Це дало підставу констатувати, що столицю Російської імперії поставлено на трупах козацьких [20, 633]. До Шевченкових творів в українській інтелектуальній думці ще ні разу так відкрито не звучав протест проти Росії.

Зрозуміло, що саме аналіз історичного минулого став умовою для формування ідеалів майбутнього українського суспільства. Повага до сім'ї, роду, родини («Нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитятчком малим») у безумовному поєднанні зі свободою особистості, національної та соціальної свободи Т. Шевченко розумів як основу розквіту людини, культури, цивілізації. Освітня парадигма фокусується на вихованні у національних традиціях, захисті національних інтересів, бо інакше постануть «або французи, або «куці німці» [27, 11–119].

Не було у Т. Шевченка окремої праці, що стала б основою для написання шкільного підручника, але вочевидь хвилювали думки щодо забезпечення національного освітнього простору. Так, в одному з передсмертних листів (від 4 січня 1861 р.) до М. Чалого, українського педагога, інспектора Другої гімназії у Києві, котрий першим почав збирати біографічні матеріали про поета, Т. Шевченко зазначив: «Думка єсть за «Букварем» написати лічбу... За лічбою етнографію і географію в 5 копійок; а історію, тільки нашу, [підкресл. *наше*. – Авт.], може, вбгаю в 10 копійок. Якби Бог поміг оце мале діло зробить, то велике б само зробилося» [28, 478].

В іншому листі до М. Чалого – від 29 листопада 1860 р. – Т. Шевченко із захопленням відгукнувся про те, що в Городищі брати К. Яхненко та Ф. Сими-

ренко організували комплекс соціальних, освітніх і культурних закладів. «Дай Бог, чтобы пример Яхненка действовал на окрестных землевладельцев; если не по сознанию великости [підкресл. наше. – Авт.] этого святого дела, то хоть бы по моде, из тщеславия эти господа заводили у себя школы» [29, 316].

Образ України, пошук шляхів до утвердження цієї нової України «без хлопа і без пана» супроводжувався глибоким аналізом сторінок минулого, був до болю сповнений критичних зауваг щодо ролі провідної верстви у суспільстві, стосовно духовних складових його побудови, соціального поступу. В «Щоденнику» Т. Шевченко, характеризуючи роль землевласників, дворянства, підкреслив, що для розвитку національності вони не мають жодного значення, а от над середньою верствою, яка становить половину народу і є серцем нашої національності, слід працювати у виховному сенсі [15, 302]. «Нехай би вже оті Кирпигучкошиєнки сутяги – їх Бог, за тяжкіє гріхи наші, ще до зачатія во утробі материній, осудив киснуть і гнить в чорнилах, а то мужі мудрі, учені. Проміняли свою добру, рідну матір – на п'яницю непотребную, а в придаток ще і – вь додали» [3, 297]. Вочевидь, Т. Шевченко одним з перших визначив, що основною для української громади є проблема проводу. Ця проблема стала причиною трагічних обставин в Україні впродовж минулих століть.

Як ніколи актуальним залишається заклик Поета до продукування та осмислення України українською мовою. «Велика туга осіла мою душу. Чую, а іноді і читаю: ляхи друкують, чехи, серби, болгаре, чорногори, москалі – всі друкують, а в нас анітелень, неначе всім заціпило. Чого се ви так, братія моя? Може, злякались нашествія інноплеменних журналістів? Не бійтесь, собака лає, а вітер несе. Вони кричать, чом по-московській не пишемо?». І далі: «Е ні, братики, прочитайте ви думи, пісні, послушайте, як вони співають, як вони говорять меж собою шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать, – то тойді і скажете, що «Енеїда» добра, а все таки сміховинна на московський шталт» [3, 297] і «Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молитесь Богу і работайте разумно, во ім'я матері нашої України безталанної» [3, 297]. Україна має говорити за себе і про себе!

Хоча твердження П. Куліша про те, що Т. Шевченко – наш поет і «первий історик» [21, 265] викликало неоднозначну реакцію в інтелектуалів, та, вважаю, що з П. Кулішем можна погодитися, оскільки саме Т. Шевченку вдалося відновити переваний ланцюг історичної пам'яті, утвердити українську народність, збагнути й окреслити шлях історичного розвитку, визначивши, «куди з нас кожен мусить простувати» [21, 265]. Однією з особливостей українознавчої думки як у Східній, так і в Західній Україні була причетність літераторів, письменників, художників, композиторів до напрацювань у царині історії, власне, як і вплив самих українознавців на вироблення пріоритетних ідейних напрямків художньої творчості та громадського життя. Обоюбічне взаємозбагачення яскраво репрезентували такі постаті, як Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко та ін. Зокрема, на творчість Т. Шев-

ченка значно вплинули поряд із західноєвропейською історіографією М. Максимович, М. Костомаров, М. Іванішев та ін. Водночас творчість Т. Шевченка мала великий вплив на ідейну спрямованість багатьох поколінь українських науковців.

Ми усвідомлюємо, що кожне покоління вносить свій відтінок у розуміння Шевченкової спадщини. Як свідчать запропоновані роздуми, вже вихід «Кобзаря» (1840) мав великий вплив і на суспільно-політичне життя, визначення завдань національного відродження, і на науку, її ідейну спрямованість. Шевченкові сучасники, інтелігенти 30–40-х рр. XIX ст. визнавали це. Зокрема, Б. Грінченко у «Листах з Наддніпрянської України» зазначив, що в українській літературі з'явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного, рівного йому за значенням у справі нашого національного відродження: будуть великі письменники, але не буде вже пророків» [30, 211].

У переломні періоди української історії з новою силою оживав Т. Шевченко в історичній пам'яті. У 1917 р. практично на всіх демонстраціях і маніфестаціях носили портрети Поета, а його ім'я уособлювало боротьбу за свободу й національно-політичну незалежність. Міністр закордонних справ УНР, літературний критик А. Ніковський наголосив, що у роки революції, в дні найбільшого вияву національної думки над усіма прапорами, політиками, партіями «...панував він один: Український Поет... Українську переможну революцію зробив Шевченко, – не полководець, не герой, не цар, не дипломат і не німецький народний учитель, – зробив ПОЕТ» [30, 211–212]. Тому так цілеспрямовано нищили його портрети більшовики впродовж 1917–1920 рр.

Донині в історичній науці тривають дискусії щодо проблемних питань українського буття, які чітко окреслив ще Т. Шевченко. У нього не було сумнівів щодо «українськості» української історії (заперечував «малоросійство»), інтересів Російської імперії на українських землях, демократизму, волелюбства, духовності українців, потреби боротьби за незалежну державу; при цьому Пророк наголошував на зрадництві провідної верстви, у т. ч. через нехтування власною мовою. Можливо, у цьому закорінена велич і загадка Єдиного й унікального Поета, Генія, а його думки продовжують хвилювати не одне покоління науковців. У переломні періоди української історії завжди з новою силою оживав Т. Шевченко в історичній пам'яті. Характерно, що портрет і слово Поета стали невід'ємною частиною Майдану 2014 р.

Homotuk O. Taras Shevchenko, historical science and tasks of the national-state revival. The article, based on the analysis of Taras Shevchenko's compositions, define the role of the poet in tasks formation of national-state revival in the analysis of the achievements of Ukrainian humanities at that times. The role of the poet is actualized in restoring of the interrupted chain of historical memory, promoting of Ukrainian national character, outlining of the historical path of development for Ukrainians.

Key words: Ukrainian state, history of Ukraine, Taras Shevchenko, nation.

Гомотюк О. Е. Тарас Шевченко, историческая наука и задачи национально-государственного возрождения. На основании исследования произведений Т. Шевченко определена роль поэта в формировании задач национально-государственного возрождения Украины в контексте анализа достижений украинской гуманитарной науки того времени. Актуализирована его роль в восстановлении прерванной цепи исторической памяти, утверждении украинской народности, очерчении исторического пути развития для украинцев.

Ключевые слова: Украинское государство, история Украины, Тарас Шевченко, нация.

Література

1. Маланюк Є. Шлях до Шевченка / Є. Маланюк // Хроніка 2000. – 2010. – Вип. 3 (85), ч. 1. – С. 8–23.
2. Сірополько С. Історія освіти в Україні / С. Сірополько ; Укр. вільний ун-т ; Друзі т-ва ім. І. Ваченка. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.
3. Шевченко Т. Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря» / Т. Шевченко // Україна: антологія пам'яток державотворення, Х–ХХ ст. : у 10 т. Т. 5 / редкол. : І. М. Дзюба та ін. – К. : Основи, 2009. – С. 296–298.
4. Костомаров М. Кобзарь. Тараса Шевченко. 1860 / М. Костомаров // Україна: антологія пам'яток державотворення... – Т. 5. – С. 195–201.
5. Костомаров М. Автобіографія / М. Костомаров // Україна: антологія пам'яток державотворення... – Т. 5. – С. 202–242.
6. Калакура Я. Українська історіографія : курс лекцій / Я. Калакура – К. : Генеза, 2004. – 496 с.
7. Задорожна С. Тарас Шевченко і виклики сучасної доби [Електронний ресурс] / С. Задорожна // Шевченкознавчі студії : зб. наук. праць КНУ ім. Т. Шевченка. – Вип. 16. – Режим доступу : http://www.univ.kiev.ua/pdfs/shevstud-16/3_Zadorozhna_S-1.pdf.
8. Грушевський М. Розвиток українських досліджень у ХІХ столітті і вияви у них основних питань українознавства / М. Грушевський // Український історик. – 1989. – Т. 26. – Ч. 1–3 (101–103). – С. 82–91.
9. Сліпушко О. Суспільно-політичні ідеї Кирило-Мефодіївського братства у художньому просторі поезій Тараса Шевченка [Електронний ресурс] / О. Сліпушко // Шевченкознавчі студії : зб. наук. праць КНУ ім. Т. Шевченка. – Вип. 16. – Режим доступу : http://www.univ.kiev.ua/pdfs/shevstud-16/10_Slipushko_O.pdf.
10. Сліпушко О. Тарас Шевченко і Київський університет: мовою фактів і документів / О. Сліпушко // Голос України. – 2013. – 14 черв.
11. Замлинський В. Микола Костомаров: «Наша Південна Русь має скласти окреме, громадянське ціле...» / В. Замлинський, Ю. Левенець // Віче. – 1994. – № 12. – С. 126–138.
12. Костомаров М. Книга Битія Українського народу / М. Костомаров. – Нью-Йорк : Наша Батьківщина, 1967. – С. 50–57.
13. Відношення О. Ф. Орлова до начальника 5-го округу корпусу жандармів О. А. Шнеля про діяльність Кирило-мефодіївського товариства та про посилення таємного жандармського нагляду на Україні // Україна: антологія пам'яток державотворення... – Т. 5. – С. 179–182.
14. Грушевський М. Розвиток українських досліджень у ХІХ столітті і вияви у них основних питань українознавства / М. Грушевський // Український історик. – 1989. – Т. 26. – Ч. 1–3 (101–103). – С. 82–91.

15. *Шевченко Т.* Щоденник / Т. Шевченко // Україна: антологія пам'яток державотворення... – Т. 5. – С. 298–306.
16. *Костомаров Н.* Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей / Н. Костомаров. – М. : Мысль, 1991. – 616 с.
17. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 194–470.
18. *Грушевський М.* Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. Т. 1 / М. Грушевський. – К. : Дніпро, 1993. – 280 с.
19. *Охрімович Ю.* Розвиток української національно-політичної думки (Від початку XIX ст. до Михайла Драгоманова) / Ю. Охрімович. – К., 1922. – 120 с.
20. *Шевченко Т.* Сон / Т. Шевченко // Україна: антологія пам'яток державотворення... – Т. 5. – С. 623–636.
21. *Куліш П.* Чого стоїть Шевченко як поет народний / П. Куліш // Україна: антологія пам'яток державотворення... – Т. 5. – С. 263–268.
22. *Шевченко Т.* Три ворони / Т. Шевченко // Україна: антологія пам'яток державотворення... – Т. 5. – С. 623–636.
23. *Шевченко Т.* До Основ'яненка / Т. Шевченко // Україна: антологія пам'яток державотворення... – Т. 5. – С. 598–600.
24. *Зеров М.* Шевченківський збірник / М. Зеров // Українське письменство. – К. : Основи, 2003. – С. 365–367.
25. *Шевченко Т.* Холодний яр / Т. Шевченко // Україна: антологія пам'яток державотворення... – Т. 5. – С. 675–676.
26. *Шевченко Т.* І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє / Т. Шевченко // Україна: антологія пам'яток державотворення... – Т. 5. – С. 668–674.
27. *Шевченко Т.* Близнець // Повне зібрання творів : у 12 т. Т. 4 / Т. Г. Шевченко ; [редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2001. – 600 с.
28. *Шевченко Т.* Лист до М. К. Чалого від 4 січня 1861 р. // Повне зібрання творів : у 12 т. Т. 5 / Т. Г. Шевченко ; [редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2001. – 496 с.
29. *Шевченко Т.* Лист до М. К. Чалого від 29 листопада 1860 р. / Т. Шевченко // Україна: антологія пам'яток державотворення... – Т. 5. – С. 316–319.
30. *Одарченко П.* Тарас Шевченко в радянській літературній критиці (1920–1960) / П. Одарченко // Хроніка 2000. – 2010. – Вип. 3 (85), ч. 1. – С. 210–281.